

Holokauszt Romániában

Egy család, egy fénykép, egy tömegmészárlás a holokauszt idején

Tortoma Kiadó, Barót/Baraolt 2024. 757 oldal.

Román nyelvből fordította Garzó Ferenc, Vasiliu Anna, Deák-Edit-Teréz

Jean Ancel¹ mellett Radu Ioanid a román (zsidó és roma) holokauszt kutatás egyik legismertebb és legelismertebb szakembere.² Az erdélyi kiadó jóvoltából most megjelentetett átfogó és összefoglaló monográfiája az első magyarra fordított műve. Dennis Deletant, a modern román történeti kutatás egyik meghatározó személyisége, az előszóban kiemeli, hogy:

„Radu Ioanid kutatásai több százezer oldal dokumentumon alapulnak, amelyeket az Egyesült Államok Holokauszt Emlékmúzeuma (United States Holocaust Memorial Museum – USHMM) 1993 óta gyűjtött össze Romániából és Ukrajnából az ő és Paul Shapiro (az USHMM keretében működő Center for Advanced Holocaust Studies igazgatója) útmutatása szerint.” (7)

Egyben azt is kidomborítja, hogy

„Romániában a holokausztnak megvoltak a maga sajátos vonásai, amelyek megkülönböztették attól, ahogyan Európa más részein és a Szovjetunióban semmisítettek meg zsidókat. A »zsidókérdés« megoldása [...] Romániában nem is annyira a zsidók mechanikus és módszeres kiirtásán alapult [...], hanem sokkal inkább az emberek életének és méltóságának a kegyetlen semmibe vételén. Ennek ellenére a módszer hatásosnak bizonyult.” (7)

Ioanid a műve bevezetőjében jelzi, hogy *„a román nacionalizmus a XIX. században a román zsidók gazdasági szerepének a növekedésével párhuzamosan alakult”,* és már az első, 1866-os román alkotmány, egészen az első világháborúig gátat szabott a zsidók politikai emancipációjának: *„Hontalanná váltak, és mind gazdasági, mind politikai szempontból rendszeresen hátrányos megkülönböztetésben volt részük.” (11).* Az 1878-ban függetlenné váló Román Királyság – a nyugati hatalmak nyomására – mindössze annyit tett lehetővé, hogy a zsidók számára biztosította „az egyéni honosítás” lehetőségét. Az első világháborúban létrejött Nagy-Románia – ugyancsak erőteljes nyugati nyomásra – csupán 1923-ban biztosította a zsidók számára a polgári jogokat. Az 1930-as években viszont már megjelent a „zsidókérdés”, illetve az antiszemitizmus, még a Liberális vagy a Nemzeti Parasztpárt retorikájában is. Ebben az is szerepet játszott, hogy a zsidó népesség, országosan és lokálisan, rendkívül sokrétű, színes és változatos képet mutatott; ugyanakkor társadalmilag és kulturálisan is nagyon tagolt volt. A szegényektől a dúsgazdagoig gyakorlatilag minden társadalmi rétegben és gazdasági tevékenységi területen képviselték magukat.

Mindezt szem előtt tartva Ioanid a könyvében arra keresi a választ, hogy:

„Mi lett azoknak a zsidóknak a sorsa, akik a második világháború idején a román hatóságok által igazgatott területeken éltek az Ókirályságban, Besszarábiában, Bukovinában és Transznisztriában? Mennyi volt a zsidó áldozatok száma a román közigazgatás alatt álló területeken a második világ-

1 Ancel, Jean 2003: *Transnistria, 1941–1942. The Romanian Mass Murder Campaigns*. Vol. I-III. Jerusalem; Uő. 2003: *Prelude to Murder. The Jassy Pogrom, June 29, 1941*. Jerusalem; Uő.: 2007: *The Economic Destruction of Romanian Jewry*. Jerusalem; Uő. 2012: *The History of the Holocaust in Romania*. Lincoln–Jerusalem.

2 Lásd például Ioanid, Radu 1990: *The Sword of the Archangel. Fascist Ideology in Romania*. Boulder–New York; Uő. 2017: *The Iași Pogrom, June–July 1941: A Photo Documentary from the Holocaust in Romania*. Bloomington; Ioanid, Radu – Kelso, Michelle – Mihai Cioabă, Luminița (eds.) 2009: *Tragedia romilor deportați în Transnistria: 1942–1945. Mărturii și documente*. [A Transznisztriába deportált romák tragédiája, 1942–1945]. Iași.

háborúban? Miféle együttműködés folyt a német és a román hatóságok között a román zsidók meggyilkolásában? S végül: mivel magyarázható az a tény, hogy a román zsidók fele túlélte a második világháborút?” (15)

A szerző a korabeli dokumentumokra alapozott – és képmelléletekkel illusztrált – monográfiáját az előzmények felvázolásával kezdi, amelyben nyomon követhetjük az egyes korszakok antiszemita törvénykezését és a zsidók jogi státuszának alakulását Romániában, a kezdeti diszkriminációtól egészen a holokauszt idején érvényesülő szegregációig; vagyis 1800 és 1944 között. Ezt követően feltárja a zsidók és a romák ellen elkövetett bűncselekményeket: mézsárlások 1940. július és 1941. február között,³ a háború kezdetén lejátszódott jászvásári pogrom (1941. június vége) és a halálvonatok, valamint a besszarábiai és bukovinai tömeges kivégzések. Külön fejezetet szentel a tranzitáborok, a gettók (például Chişinău és Csernovic), a deportálások és a tömeggyilkosságok különböző formáinak. Ugyancsak külön fejezetben tárgyalja a Dnyeszteren túli területeken (Transznisztriában) végbement tragikus eseményeket: odesszai mézsárlás (1941. október), Golta megyei vérfürdő (1941. november), német–román együttműködés a zsidók meggyilkolásában. A túlélő zsidókat a román hatóságok gettókba tömörítették, ahol az élet borzalmas volt. A visszatérni szándékozókát halállal büntették, a zsidókat segíteni igyekvő románokat internálták.

Ioanid a könyvében külön fejezetet szentel a romák deportálásának és kiirtásának.

„A romániai romák sorsa annál is tragikusabb volt – írja –, mert miközben deportálták őket, legközelebbi rokonaik közül sokan, férjük, gyermekük, testvérük éppen a keleti fronton harcolt a román hadseregben Romániáért. Első világháborús rokkant romákat is deportáltak, akárcsak olyan románokat, akiket tévedésből romáknak vélték.” (513)

Hasonlóképpen, külön fejezetben tárgyalja a protestáns egyházak (például baptisták, adventisták) és a kisebbségi vallási felekezetek üldözését.

A szerző rávilágít az Antonescu rendszer ellentmondásaira is. Az, hogy a romániai zsidók mintegy fele túlélte a holokausztot annak köszönhető, hogy nem került sor a regáti (ókirályságbeli) zsidók deportálására, és a sztálingrádi vereség következtében Transznisztriában is mérséklődött a tömeggyilkosság; sőt, elkezdődött egyes deportált zsidók visszatérésének engedélyezése is. Ugyanakkor, a zsidók ellen elkövetett borzalmakkal párhuzamosan, egészen 1944. tavaszáig zajlott a zsidó csoportok kivándorlása Palesztinába.

Ioanid figyelmét nem kerüli el a külföldön élő romániai zsidók sorsa sem. Ebben a fejezetben elősorban Németországot veszi górcső alá. Álláspontja szerint a közbenjárások

„háttérben nem emberiességi okok álltak, hanem a nemzeti presztízs. Nem a romániai zsidók sorsa volt érdekes, hanem az a tény, hogy nem részesültek egyenlő bánásmódban a magyar vagy a svájci zsidókkal.” (625)

Könyve utolsó fejezetét a szerző az Antonescu-kormány döntéshozatali rendszerének szenteli, mégpedig a korabeli kormánynyilatkozatok fényében. Soron követhetjük a szövetséget Németországgal, az idegengyűlöletet, a deportálásokat, az antiszemita politika enyhülését, a repatriálásokat, a romák sorsát, valamint a viszonyulást az egyházakhoz.

Összegzésképpen elmondható, hogy „a román zsidók kiirtásának és túlélésének a történetét” megannyi ellentmondás terheli (704), amelyek – korabeli dokumentumokkal bőségesen alátámasztva – mind-mind megjelennek Ioanid könyvében.

„Ahogy a hatalmas német koncentrációs gépezet egyre tökéletesebbé és félelmetesen hatékonyabbá vált, a románok által elkövetett gyilkosságok mértéke ezzel együtt a romániai antiszemita intézkedések hatékonysága is csökkent.” (705)

„A romániai zsidók megsemmisítésének a folyamatát... – írja a szerző – megakasztották a belső és külső beavatkozások, a félreértések a Németországgal fenntartott kapcsolatokban, akárcsak

3 A román legionárius bukaresti pogrom nem 1944-ben, hanem 1941-ben volt. Ez téves az alcímben (115).

Antonescu előérzete, hogy a keleti fronton nem úgy alakul a helyzet, ahogyan arra korábban számítottak, de mindennél többet jelentett Ion Antonescu büszkesége (a diktátorok ugyanis nem szeretik, ha diktálnak nekik). 1942 őszén egy második szakasz kezdődött, a túlélésé. Előtte és utána viszont Ion Antonescu erőszakos antiszemita volt. Antiszemita politikai döntései azonban a háború elhúzódásával elveszítették ideológiai töltetüket.” (708)

A román zsidók kitaszítása a társadalomból és tömeges legyilkolásuk Észak-Kelet Romániában és a megszállt ukrainai szovjet területeken viszont olyan „hatalmas bűn”, amely mindörökre „Románia nemzeti történelmének a része marad” (709).

Végezetül mindenképpen dicséret illeti a kiadót, amiért ezt „az úttörő jelentőségű” (Dennis Deletant, 7) – és ihletgazdag, összehasonlításra is lehetőséget kínáló⁴ – művet a magyar történetész szakma és olvasóközönség számára hozzáférhetővé tette. Módszere révén ugyanis Radu Ioanid az olvasót is mintegy bevonja az elemzésbe, és elgondolkodásra készíti. Ugyancsak újszerű az is, ahogyan együtt tárgyalja a zsidó és a roma holokausztot, mivel Romániában döntően ugyanannak a népiptási folyamatnak voltak a részei, és hasonló megaláztatásokon és megpróbáltatásokon mentek keresztül. Mindezek alapján reméljük, hogy ennek a kiadásnak lesz folytatása, és a kiadó a Transznisztriába deportált romákról írt könyvet is kiadja magyarul.

Dennis Deletant értékelését idézve:

„Ioanid tanulmánya mindenekelőtt cáfolhatatlan választ nyújt Antonescu apologétái és azok számára, akik a romániai holokauszt mértékét alábecsülik. A bukovinai, besszarábiai és transznisztriai zsidók számára Antonescu gyilkos antiszemita volt; a moldovai, a havasalföldi és a dél-erdélyi zsidók többségének a szemében – a William Oldson⁵ által használt jelzőt idézve – a »gondviselés« embere volt, mivel 1942 nyarán meggondolta magát a deportálási politika folytatásával kapcsolatban, és nem tett eleget annak a német kérésnek, hogy a Bánátban, Dél-Erdélyben, Havasalföldön és Moldvában maradt romániai zsidó lakosságot a lengyelországi megsemmisítő táborokba deportálják. Ez mutatja azt a kétértelműséget, amely Antonescunak a zsidókkal szembeni bánásmódját és emlékét jellemzi. [...]

Ioanid, amikor ezt a hiteles beszámolót és elemzést közli Románia történelmének legsötétebb epizódjáról, emléket állít Antonescu áldozatainak, és lehetőséget kínál a románok számára, hogy komolyan szembenézzenek múltjukkal.” (8–9)

Jakab Attila

4 Magyar viszonylatban elgondolkodtató lehet például, hogy a bánáti román rendőrség egyszerűen megtagadta Antonescunak a romák deportálását elrendelő parancsát! Hasonlóképpen felmerül a kérdés, hogy 1944-ben Horthy miért nem követte Antonescu 1942-es magatartását, amikor is az egyszerűen megtagadta a Román Királyság területén élő zsidók deportálását!

5 Oldson, William 1991: *A Providential Anti-Semitism and Polity in Nineteenth-Century Romania*. Canton, MA.